

Ιδεώδες του εγώ και ναρκισσισμός στο έργο του Michel Fain

Περιδιαβαίνοντας το τεράστιο κλινικό και θεωρητικό έργο του Michel Fain, σχετικά άγνωστου και αμετάφραστου στο ελληνικό ψυχαναλυτικό κοινό, και με τη βοήθεια παρουσίασης σύντομων κλινικών περιπτώσεων κι ενός διαλόγου μεταξύ των ομιλητών του εργαστηρίου, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε τον τρόπο δόμησης του ναρκισσισμού στο πλαίσιο μιας ψυχοσωματικής ενότητας σύμφωνα με το θεωρητικό εργαλείο που προτείνει ο Fain. Το ιδεώδες και τα πεπρωμένα του αποτελούν θεμελιώδες κομμάτι, στο μέτρο που η παθητικότητα και ο μαζοχισμός, συμμετέχοντας στη διάρθρωση των ενορμήσεων ζωής και θανάτου, θα τα χτίσουν και χρωματίσουν, δημιουργικά και αμυντικά.

Ο Fain στήριξε την κλινική ερμηνευτική του αποκλειστικά στην φροϋδική μεταψυχολογία, βασιζόμενος και στις δύο τοπικές και ενορμητικές θεωρίες. Το ψυχικό όργανο εμφανίζεται με αυτόν τον τρόπο από τη μια να εξελίσσεται αέναα κι από την άλλη να γίνεται όμηρος των ελλείψεων και των τραυμάτων του. Έστω κι αν είναι αδύνατες τέτοιου είδους διακρίσεις, στην αρχή του έργου του, ο ναρκισσισμός εντάσσεται στην ανάπτυξη ενός ψυχικού οργάνου που μετασχηματίζει προοδευτικά την σωματικότητα των διεγέρσεων σε ένα δίκτυο αναπαραστάσεων συνδεδεμένων με συναισθήματα (ψυχοποίηση), ενώ στη συνέχεια, οι ναρκισσιστικές διαταραχές που επιφέρουν οι πρόωρες τραυματικές καταστάσεις μελετώνται ενδελεχώς δημιουργώντας κλινικές οντότητες και φαινόμενα ιδιαίτερα παραστατικά.

Εξ αρχής, η ενόρμηση αυτοσυντήρησης και η εκκόλαψη των αυτοερωτισμών αποτέλεσε αντικείμενο προσοχής και κλινικής ανάγνωσης από τον Fain, έτσι ώστε η πρώτη τοπική θεωρία οδήγησε στην αναγνώριση του ναρκισσισμού ως μια εξελικτική φάση, που προϋποθέτει την εγκατάσταση των αυτοερωτικών ζωνών και ένα πρωτογενή μαζοχισμό, ο οποίος έχει επενδύσει μια ευχάριστη παθητικότητα. Σε αυτό το πλαίσιο, οι εργασίες του με τον Pierre Marty για τον ρόλο της κινητικότητας στην αντικειμενοτρόπο σχέση και με τον Christian David για την θέση του ονείρου, μέσα στο σύστημα ύπνος-όνειρο, σε σχέση με την ψυχική εξέλιξη θεωρούνται πρωταρχικές για την κατανόηση της εγκατάστασης ενός πρωτογενούς ναρκισσισμού, εμπλουτισμένου από την ισορροπημένη συνύπαρξη αυτοερωτισμών και την γένεση μιας ενεργούς ενορμητικότητας απέναντι σε ένα ικανοποιητικό «μητρικό» πρωτογενές αντικείμενο. Στα χρόνια του '70, το άρθρο του «Προοίμιο μιας φανταστικής ζωής» και τα δυο βιβλία που δημοσίευσε με την Denise Braunschweig, «Έρω, Αντέρως» και «Η Νύχτα, η Μέρα» εμπεριέχουν διεξοδικά τις απόψεις του σχετικά με τη συμμετοχή του μητρικού αντικειμένου στη γένεση και την εξέλιξη του ναρκισσισμού. Από τη μια, ο Αντέρως επισημαίνει την ανταγωνιστικότητα του ναρκισσισμού απέναντι στην σεξουαλική επένδυση του αντικειμένου κι από την άλλη η διφασικότητα και διπολικότητα της ψυχικής ζωής στη διάρκεια της μέρας και της νύχτας υποδηλώνουν τη σημασία και την ποιότητα της απουσίας του αντικειμένου σε σχέση με το χτίσιμο της ψευδαισθητικής ικανότητας της ικανοποίησης, άρα και την ποιότητα του αναπαραστατικού έργου και των φαντασιώσεων. Η διατύπωση «Η λογοκρισία της ερωμένης», που πρότειναν οι Fain και Braunschweig, έρχεται να υπενθυμίσει τη διπολικότητα δυο αντικρουόμενων θέσεων της μητέρας, με τις οποίες θα έρθει αντιμέτωπη η ίδια και συνεπώς και το παιδί της : την θέση της «τρυφερής» μητέρας που επενδύει ναρκισσιστικά το παιδί της – όπου πίσω υπάρχει η δική της επιθυμία για τον πατέρα της – και την θέση της γυναίκας με την δική της σεξουαλική ζωή, που την οδηγεί στην εφήμερη αποεπένδυση της σχέσης της με το παιδί – όπου εκεί μεταπλάθεται η πρωτογενής δυνατότητα για υστερική ταύτιση του παιδιού με την επιθυμία της μητέρας και ταυτόχρονα με το αντικείμενο της επιθυμίας της- .

Επομένως, η ενοποίηση των αυτοερωτικών ζωνών, αποσυνδεδεμένες προοδευτικά από την σωματικότητα των οργάνων και της αυτοσυντήρησης, και ο μετασχηματισμός τους σε ένα

ναρκισσισμό ενταγμένο ψυχικά στις εναλλαγές της αντικειμενοτρόπου σχέσης αποτελούν θεμελιώδεις αρχές για μια ικανοποιητική ψυχική εξέλιξη προς το οιδιπόδειο. Η σχέση ανάμεσα στη «λογοκρισία της ερωμένης» και στον πρωτογενή ερωτικό μαζοχισμό καλλιεργεί το υλικό για την εγκατάσταση του υπereγώ (απέναντι στην απουσία, στη ματαίωση και στην αναμονή) και τον μετασχηματισμό του ιδανικού εγώ – φιγούρα ενός παντοδύναμου εγώ – προς ένα ιδεώδες του εγώ – στόχο ενός συμβιβασμένου εγώ - .

Μέσα από αυτές τις εργασίες, θα αναδειχθούν δύο έννοιες : της «ηρεμιστικής μητέρας» και του «πρόωρου εγώ».

Ο Fain, μέσα από την εμπειρία του από την ψυχοσωματική ενηλίκων και παιδιών και έπειτα από την ανακάλυψη και περιγραφή της αλλεργικής σχέσης, της χρηστικής σκέψης και της θεμελιώδους κατάθλιψης, έκανε τη διάκριση ανάμεσα σε μια μητέρα που κοιμίζει το μωρό της με τρυφερότητα κι ευχαρίστηση και σε εκείνη που το κοιμίζει μηχανιστικά, σαν να του έχει δώσει ηρεμιστικό. Παιδιά με δερματικές ή αναπνευστικές παθήσεις, με βαριές διαταραχές του ύπνου, ανορεκτικά ή με σοβαρές διαταραχές συμπεριφοράς έφεραν ψυχικά ίχνη τραυματικών καταστάσεων, όπου η επένδυση του πρωτογενούς αντικειμένου είχε υπάρξει ελλιπής και προβληματική.

Συχνά, σε τέτοιες περιπτώσεις, το εγώ του παιδιού τείνει να δημιουργήσει απαντήσεις στο περιβάλλον με στόχο την επιβίωσή του και την σχετική ενορμητική ησυχία του. Όμως οι αμυντικές αυτές στρατηγικές δεν στηρίζονται σε ψυχικά ήδη ανεπτυγμένα μέσα κι έτσι αναπτύσσονται με μια προωρότητα, που θα αποδειχτεί συχνά εύθραυστη κι ευάλωτη σε καταθλίψεις, σωματοποιήσεις ή και άλλου είδους σοβαρές ψυχικές διαταραχές.

Ο Fain μίλησε για την «απαίτηση προωρότητας του εγώ», ως ένα αντιτραυματικό μηχανισμό απέναντι σε ένα πρωτογενή μαζοχισμό, ανίκανο να συνδέσει δημιουργικά την ενόρμηση θανάτου με την ενόρμηση ζωής, με αποτέλεσμα η ενόρμηση θανάτου να χρησιμοποιείται κυρίως για να επανεγκατασταθεί η ησυχία και η ηρεμία. Μπορεί επομένως, αυτή η απαίτηση για πρόωρο εγώ να υπηρετήσει τεχνικές επιβίωσης αλλά παράλληλα διατρέχει τον κίνδυνο να οδηγήσει ή να συμβάλει στον σχηματισμό ενός ιδεώδους εγώ, άκαμπτου και απροσπέλαστου. Η έννοια του πρόωρου εγώ κλινικά είναι κοντά στις έννοιες του «σοφού μωρού» του Ferenczi ή του «ψευδούς εαυτού» (false self) του Winnicott

Ήδη από το *Έρως Αντέρω* διαγράφεται παράλληλα η έννοια του φαλλικού ναρκισσισμού που διατρέχει διαχρονικά το έργο του Fain. Ως έννοια, ο φαλλικός ναρκισσισμός αντιτίθεται στον δευτερογενή ναρκισσισμό, συγκροτημένο πάνω σε ένα ασφαλή πρωτογενή ναρκισσισμό. Τούτος θεμελιώνεται πάνω στην άρνηση, ακόμα καλύτερα πάνω στη διάψευση μιας έλλειψης, υποχρεώνοντας το υποκείμενο να συγκροτηθεί στη βάση ιδεωδών που δεν έχουν την οργανωτική και προστατευτική λειτουργία ενός υπereγώ, κληρονόμου του Οιδιπόδειου. Βασικό συστατικό του φαλλικού ναρκισσισμού είναι η υπereπένδυση της ενεργητικότητας, ως αντεπένδυση απέναντι σε μια βιωμένη ως άκρως επικίνδυνη παθητικότητα, κάτι που μπορεί να οδηγήσει σε μια πραγματική διαστροφή των ενορμήσεων της (αυτο)συντήρησης. Όταν μάλιστα οι τελευταίες παίρνουν το πάνω χέρι σε σχέση με τις λιβιδινικές ενορμήσεις (Fain, 1990), όταν δηλαδή συμβαίνει το αντίστροφο από αυτό που συνήθως συμβαίνει μετά τη φάση της ανάκλισης, τότε μπορούμε να αναμένουμε μια πρόωρη ωρίμανση των λειτουργιών του εγώ και της σκέψης, που έρχεται ως αμυντικό αντιστάθμισμα απέναντι σε πρώιμους τραυματισμούς.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Aisenstein, M. (2000). *Michel Fain*. Paris, PUF, Psychanalystes d'aujourd'hui.
- Braunschweig D. et Fain M. (1971) *Éros et Antéros*, PUF.

- Braunschweig D. et Fain M. (1975) *La nuit le Jour*, PUF.
- Fain M. et David Ch. Aspects fonctionnels de la vie onirique, *Revue française de Psychanalyse*, 27, 241-399.
- Fain M. (1970) Prélude à la vie fantasmatique, *Revue française de Psychanalyse*, XXXV, 2-3, 291-364
- Fain, M. (1990). À propos de l'hypocondrie. *Les Cahiers du Centre de psychanalyse et de psychothérapie*, 21,73-82 [Περί υποχονδρίας. Μτφρ. Π. Αλούπης, στο *Υποχονδρία. Άγρα, Πους*, 3-101].
- Ferenczi S. (1923), Le rêve du nourrisson savant, *Œuvres Complètes, Psychanalyse* IIIμ Payot, 1974, σσ. 203-203.
- Freud, S. (1914). On Narcissism. An Introduction. *SE* 14:67-102.
- Freud, S. (1915). Instincts and their Vicissitudes: *SE* 14:109-140.
- Marty P. et Fain M. (1955) Le rôle de la motricité dans la relation d'objet, *Revue française de Psychanalyse*, 19, 205-322.
- Winnicott, D.W. (1956). Primary Maternal Preoccupation, στο *Collected Papers: Through Paediatrics to Psycho-Analysis*. Oxford: Basic Books, 1958, 300-305.